

Сергій ГРАБОВСЬКИЙ

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
відділу філософських проблем етносу та нації
Інституту філософії імені Г.Сковороди НАНУ, м. Київ

Email: hraбовskyS@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3041-8945

ПРОБЛЕМА МОЖЛИВОСТІ ДІАЛОГУ І ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ З «РУССКИМ МИРОМ»

Анотація. Автор у статті аналізує проблему «глухоти» і «сліпоті» щодо реалій російсько-української війни. Ці явища притаманні всім, причетним до «руського мира», незалежно від походження, в тому числі й етнічним українцям. Їх неможливо пояснити тільки потужною пропагандою. Автор вважає, що має йтися про нездатність індивідуальних «функціоналів» «руського мира» до самостійного мислення, до розуміння позицій носіїв інших світоглядних парадигм, до повноцінної комунікації.

Інтернет містить десятки тисяч прикладів, які наочно підтверджують справедливість окреслених вище тез. Телефонні розмови російських вояків між собою та зі своїми близькими, які вдалося перехопити, засвідчують те саме. Адекватна оцінка ситуації нерідко притаманна і представникам російської т.зв. «опозиційної еліти». Результати соціологічних опитувань, які регулярно проводить незалежний «Левада-центр», також засвідчують нездатність абсолютної більшості населення Росії до осмислення реальності, заміщення такого осмислення відтворенням догм «руського мира».

Автор вважає, що це пояснюється передусім характером існуючого в Росії суспільного ладу. Цей лад нерідко називають авторитарним чи «крайнім варіантом авторитаризму». З цього робиться висновок, наче достатньо домогтися зміни влади, демонтажу репресивного апарату та припинення пропаганди, щоб Росія рушила шляхом до демократії. Така теоретична позиція видається хибною, оскільки має йтися про тоталітаризм. Авторитаризм – це політичний режим, а тоталітаризм – всеосяжний соціально-політичний лад, а це поняття є значно ширшим за режим. Головна відмінність тут полягає в тому, що в Росії ствердилася тоталітарна міфореальність, яка не може бути раціонально деконструйована та скасована якимось політичним актом, її можна лише зруйнувати разом із Російською/Советською імперією.

Основна маса росіян повністю занурена в цю міфореальність, яка є її і зовнішнім, і внутрішнім світом. Тому неможливі не те що повноцінний діалог, а навіть будь-яка комунікація ані з особисто Путіним, ані з тим «колективним Путіним», який становить більшість населення Росії. Україні та світу потрібне не збереження імперської Росії, навіть у полегшеному варіанті, а її остаточний і повний демонтаж.

Ключові слова: Україна, Росія, війна, «колективний Путін», тоталітарний лад, тоталітарна міфологія.

Serhiy HRABOVSKY

Ph.D. in philosophical sciences, Senior Research Associate,
Department of Philosophical Problems of Ethnicity and Nation,
H. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine

PROBLEM OF THE POSSIBILITY OF DIALOGUE AND MUTUAL UNDERSTANDING WITH THE "RUSSIAN WORLD"

Abstract. In the article, the Author analyzes the problem of "deafness" and "blindness" in relation to the realities of the Russian-Ukrainian war. These phenomena are characteristic of everyone involved in the "Russian world", regardless of origin, including ethnic Ukrainians. They cannot be explained only by powerful propaganda. The author believes that it should be about the inability of individual "functionalists" of the "Russian world" to think independently, to understand the positions of the bearers of other worldview paradigms, to fully communicate.

The Internet contains tens of thousands of examples that clearly confirm the validity of the theses outlined above. Telephone conversations of Russian soldiers between themselves and with their loved ones, which were intercepted, testify to the same. Adequate assessment of the situation is often characteristic of representatives of the Russian so-called "opposition elite". The results of sociological polls, regularly conducted by the independent "Levada Center", also testify to the inability of the absolute majority of the population of Russia to understand reality, replacing such an understanding with the reproduction of the dogmas of the "Russian world".

The author believes that this is explained primarily by the nature of the existing social order in Russia. This system is often called authoritarian or "extreme version of authoritarianism". From this, it is concluded that it is enough to achieve a change of power, the dismantling of the repressive apparatus and the cessation of propaganda, so that Russia moves on the path to democracy. Such a theoretical position seems wrong, since it should be about totalitarianism. Authoritarianism is a political regime, and totalitarianism is a comprehensive socio-political order, and this concept is much broader than a regime. The main difference here is that a totalitarian mythological reality has established itself in Russia, which cannot be rationally deconstructed and abolished by some political act; it can only be destroyed together with the Russian/Soviet Empire.

The bulk of Russians are completely immersed in this mythical reality, which is both their external and internal world. Therefore, not only a full-fledged dialogue, but even any communication is impossible, neither with Putin personally, nor with the "collective Putin", which makes up the majority of the population of Russia. What Ukraine and the world need is not the preservation of imperial Russia, even in a simplified version, but its final and complete dismantling.

Keywords: Ukraine, Russia, War, "Collective Putin", Totalitarian System, Totalitarian Mythology.

Одним із присутніх чинників нинішнього етапу російсько-української війни («холодною» вона була з моменту розпаду СРСР, «гаряча» фаза її розпочалася 2014 року, а якнайширший обсяг вона набула 24 лютого 2022 року) є повна «глухота» та «сліпота» значної чи взагалі переважної частини російського суспільства щодо всього того, що стосується реальних подій цієї війни. І не лише власне російського, а всієї спільноти «руського мира», йдеться про Росію, Білорусь, окупований Крим чи т.зв. «ДНР» і «ЛНР» тощо. Разом із тим ці «глухота» та «сліпота» не означають відсутності певних чітко визначених парадигм уявлень про війну у середовищі «руського мира». Ці суспільні парадигми забезпечують їхнім індивідуальним «функціоналам» фантазмагоричну повноту та цілісність пояснення всього, що відбувається, і так само неможливість комунікації з носіями інших світоглядних парадигм, які мають в основі особистісне бачення як цієї війни, так і ситуації у світі.

Доказів того, що в інтегрованих до «руського мира» осіб відсутні як здатність, так і саме бажання отримувати нову для них інформацію, Інтернет надає тисячі, якщо не десятки тисяч. Це доводять як тексти самих adeptів «руського мира», так і дописи тих, хто з цими adeptами намагався чи донині намагається спілкуватися та критичні аналізи чинної ситуації. Причому не тільки етнічні українці, а й білоруси, євреї та росіяни, які не інтегровані в «руський мир», відзначають надзвичайну «глухоту» та «сліпоту» тих, із ким безуспішно намагалися комунікувати. Наведу один лише приклад, надто вже він показовий і красномовний.

Бронзова призерка Олімпійських ігор-2020 в артистичному плаванні Аліна Шинкаренко, чії батьки з 2014 року проживають на тимчасово окупованій території Донбасу, взагалі опинилася у неймовірній ситуації. Ось що вона розповіла: «Так, ми перші дні з мамою дуже сварилися. Я одразу ж подзвонила їй та кажу: "Мамо, у нас стріляють, війна почалася". Це була 7-ма ранку. Певна річ, вона ще спала: "Зараз, я новини подивлюся". Передзвонює та каже: "Все нормально, наша і ваша армія стоять на кордоні, у них нейтралітет, а це ваші нацики стріляють". Я відповіла: "Добре, мамо, бувай". У нас родичі якраз у Волновасі. 25-го числа вони взагалі перестали

виходити на зв'язок. І я говорю: "Мамо, там немає вже Волновахи, її розбомбили". На це вона відповідає: "Це ваші нацики б'ються з вашою армією". Я говорю: "Мамо, дуже цікаво, нам тут нудно просто дуже, і ми вирішили в пейнтбол пограти між собою". Вона: "Не знаю, ми на вас не нападали". Ми з нею дуже сварилися. Я назвала президента РФ не дуже коректним словом, а вона у відповідь теж відгукнулася. Кажу: "Наш президент найкращий". Вона відповідає: "А чого ти нашого ображаєш?" Я сказала, що він виродок... Прийшли до того, що нам немає про що між собою говорити» [12].

Варто звернути увагу: для жительки «ЛДНР» ще до номінальної анексії цих українських територій президентом уже був Путін.

Між тим «ЛДНР» лише з 2014 року де-факто поза Україною, і ось таке торжество «руського мира». А в самій РФ це торжество ще більш повне та страшне, що доводять тисячі перехоплених розмов вояків-убивць зі своїми рідними в «глибинній» Росії. У десятків мільйонів біосоціальних одиниць утрачена (чи, радше, ніколи й не існувала) здатність до осмислення дійсності, у них, як говорив знаний філософ Мераб Мамардашвілі, замість мислення – «словесні шлакоблоки» та відсутній «м'яз самостійності». При цьому йдеться не тільки про «плекс», а й про «еліту», навіть начебто «опозиційну». У телеграм-каналі телекомпанії «Медуза», яка переїхала з РФ до Латвії, в повідомленні про загибель в автокатастрофі режисера Сергія Пускепаліса було сказано, зокрема: «...Він переганяв із водієм броньований мікроавтобус Ford Transit для військових Донбасу», тобто для місцевих терористів [14]. Як бачимо, «опозиційна еліта» нерідко – складова «колективного Путіна». Маємо проблему і теоретичну, і практичну: повну нечутливість більшості «руського мира» до того, що незапрограмоване цим «руським миром».

Тепер візьмімо дані про настрої росіян з проведеного Левада-центром наприкінці жовтня 2022 року всеросійського репрезентативного опитування. У цьому опитуванні, зокрема, одержані такі результати: беззастережно чи в основному підтримує дії військ РФ в Україні 73% опитаних, у лютому таких було 68%; повністю чи в основному не підтримує 20%, у лютому таких було 23% [4]. Схвалення

діяльності Путіна сягало у жовтні 79%, схвалення діяльності прем'єра й уряду РФ було меншим (відповідно 68% і 66%), проте все одно стабільно високим, Путін, Мішустін, Шойгу та Лавров були лідерами суспільної довіри [5]. Отже, «колективний Путін», соціально-політичний безсуб'єктний носій практики «руського мира» (саме так: у цьому «мире» суб'єктом є «цар» у ролі «живого бога» та його оточення, що виконує накази «згори» відповідно до переважно неписаних норм) беззастережно домінує в РФ. І найбільш красномовно довели це серпневі відповіді на запитання Левада-центру стосовно майбутнього двох частково окупованих областей. Так, 45% респондентів вважало, що Херсонська та Запорозька області України повинні увійти до складу РФ, 21% вважало, що вони повинні стати незалежними державами, 19% не визначилися і тільки 14% вважали, що вони мають залишитися частиною України [6]. Як відомо, Кремль на практиці поєднав два найпопулярніших для «колективного Путіна» варіанти: спершу створив «незалежні держави» у цих двох областях, а потім «приєднав» їх до складу РФ. Яким було підґрунтя створення в цих регіонах «незалежних держав»? Які там дві нації мешкають, що мають право на самовизначення? Міфічна «новоросійська нація» у двох екземплярах? Мислити самостійно та критично (тобто мислити взагалі) абсолютна більшість росіян не здатна. За певної умовності самої можливості проведення валідних соціологічних досліджень у деспотичних державах, дані Левада-центру принаймні не містять свідомих підтасовок ні на чю користь.

Сказане стосується як власне російського ядра «руського мира», так і його обрусілих «околиць», бо ж здавна «зросійщені іногородці завжди пересолоють по частині істинно російського настрою...» [7, с. 357]. Із цим висновком Леніна не випадає не погодитися: він добре розумів багато які присутні аспекти російської дійсності. При цьому зрощені на ґрунті імперського самодержавства і, в свою чергу, викшталтовані як одна з заповуток його стабільності, такі умонастрої були істотно трансформовані та розвинені в добу Сталіна та його наступників. При цьому у самодержавній імперії тодішня парадигма «руського мира» (православ'я, самодержав'я, народність) була менш «ядучою» та стійкою, ніж її спадкоємиця.

Одним із найпоширеніших пояснень, чому так відбувається, – є зведення всього до концентрації політичної влади, потужної пропаганди та репресій. Тобто – до питомих механізмів авторитаризму. Мовляв, у РФ авторитарний режим, і це зумовлює все інше. Ідею, що в Росії панує авторитаризм, обстоє чимало західних політиків і політичних аналітиків, наприклад, Мічіто Цуруока, доцент університету Кейо (Японія). Зокрема, він справедливо зазначає, що проблема полягає в тому, що російська агресія є замахом на засадничі принципи міжнародного співжиття. А далі він пише, що «з точки зору розширення кола держав, що

протистоять російській агресії, теза «демократія vs авторитаризм» непродуктивна, а можливо й шкідлива, оскільки може відштовхнути недемократичні країни від приєднання (до цього кола – С.Г.). Простіше кажучи, країнам не обов'язково бути демократіями, щоб об'єднати зусилля у протидії російській агресії». Бо ж, наприклад, «В'єтнам і Лаос, які зазвичай не вважаються демократичними, також заслуговують на міжнародну підтримку у разі вторгнення могутнього Китаю» [20]. Про схожі речі веде мову й американський дослідник Джанан Ганеш [19]. Навіть серед українських науковців і журналістів, політичних аналітиків і політиків популярним стало позначення Росії як авторитарної держави, автократії. Взагалі, під вивіску авторитаризму наразі надто часто підганяються всі недемократичні режими. Виходить, що і режим Кім Чен Ина – авторитарний, і уряд Орбана – також авторитарний, і команда «кремлівських чекістів» на чолі з Путіним – авторитарна, й адміністрація США часів Трампа – авторитарна. Якщо ж звернутися до описань минулого, то побачимо: Тіто, Гітлер, де Голль, Сталін, Маннергейм, Чан Кайши, Туджман, Мілошевич і ціла низка інших діячів ХХ століття кваліфіковані як авторитарні правителі. А от кваліфікувати російський режим і весь соціально-політичний лад як тоталітарний з якогось дива стало немодним. Тим часом різниця тут принципова. Візьмімо статтю про авторитаризм в авторитетній Encyclopedia Britannica: «...Авторитаризм, принцип сліпого підкорення владі на противагу індивідуальній свободі думки та дії. В уряді авторитаризм означає будь-яку політичну систему, яка зосереджує владу в руках лідера або невеликої еліти, яка не несе конституційної відповідальності перед народом. Авторитарні лідери часто здійснюють владу довільно та без урахування існуючих законів, і зазвичай їх не можуть замінити громадяни, які вільно обирають серед різноманітних конкурентів на виборах. Свобода створювати опозиційні політичні партії чи інші альтернативні політичні угруповання, з якими конкурувати за владу з правлячою групою, або обмежена, або взагалі відсутня в авторитарних режимах. Таким чином, авторитаризм стоїть на фундаментальному контрасті з демократією. Однак він також відрізняється від тоталітаризму, оскільки авторитарні уряди зазвичай не мають високорозвиненої керівної ідеології, допускають певний плюралізм у суспільній організації, не мають сили мобілізувати все населення для досягнення національних цілей і здійснюють владу у відносно передбачуваних межах. Приклади авторитарних режимів, на думку деяких вчених, включають прозахідні військові диктатури, які існували в Латинській Америці та інших країнах у другій половині 20 століття» [13].

Останнє зауваження вельми важливе: справа в тому, що існував й існує т.зв. «модернізаційний авторитаризм», не лише в Латинській Америці, який здатен ефективно змінити недостатньо розвинену

або зруйновану внаслідок війни країну та вивести її на шлях до демократії.

На ці ж засадничі риси авторитаризму вказувала соціологиня Ірина Бекешкіна: «Авторитаризм (франц. *autoritarisme*, від лат. *au(ctor)itas* – влада, вплив) – тип політичного режиму, що характеризується обмеженням політичних прав і свобод народу, його участі в управлінні державою, зосередженням влади в одних руках. [...] Авторитарний устрій не настільки жорстко контролює суспільство, як тоталітарний. Авторитарна влада, зазвичай, не втручається в приватне життя громадян і здатна допустити певну свободу в економічних відносинах, хоча й тут держава може свавільно змінювати «правила гри», роздавати пільги і встановлювати «винятки з правил». При авторитаризмі політична еліта формується шляхом кооптації, призначення; діяльність політичних партій та інших громадських угруповань обмежується; до мінімуму зводяться можливості політичної опозиції; народ фактично не визнається головним джерелом та сувереном влади; проти активної опозиції застосовуються політичні репресії. [...] Для авторитарної свідомості є не вельми значущими особисті демократичні свободи, які, хоч і не заперечуються, мають інструментальну цінність як певний засіб для досягнення інших цілей. [...] Якщо йдеться про авторитарний тип політичного керівника, то такий керівник може діяти за умов демократії як лідер популістської авторитарної партії, а в суспільстві з авторитарним режимом – як представник панівного угруповання». Бекешкіна назвала олігархічну владу (вочевидь маючи на увазі Україну) пом'якшеним варіантом авторитаризму, «коли формально допускається поділ влади, багатопартійність, існування профспілок, але за умов їхньої підконтрольності виконавчій владі, зрощеній із кланово-олігархічними групами» [1].

Разом із тим є думка, що тоталітаризм – це одна з форм авторитаризму: «Тоталітаризм – це форма правління та політична система, яка забороняє всі опозиційні партії, оголошує поза законом індивідуальну та групову опозицію державі та її претензіям, а також здійснює надзвичайно високий, якщо не повний, контроль і регулювання суспільного та приватного життя. Він вважається найбільш крайньою і повною формою авторитаризму. [...]. Тоталітарні режими відрізняються від інших авторитарних режимів, оскільки останні позначають стан, у якому єдиний власник влади, як правило, окремий диктатор, комітет, військова хунта чи інша невелика група політичних еліт, монополізує політичну владу. Тоталітарний режим може намагатися контролювати практично всі аспекти суспільного життя, включаючи економіку, систему освіти, мистецтво, науку, а також приватне життя та мораль громадян за допомогою розробленої ідеології. Він також може мобілізувати все населення для досягнення своїх цілей» [19].

Як видається, у цьому визначенні вловлені деякі засадничі риси тоталітаризму, проте не всі. «Тоталітарні режими часто характеризуються крайніми політичними репресіями, у більшій мірі, ніж авторитарні режими, за недемократичного правління, широко поширеним культом особистості навколо людини чи групи, яка перебуває при владі, абсолютним контролем над економікою, широкомасштабною цензурою та системи масового стеження, обмежена або відсутня свобода пересування (свобода залишати країну), а також широке використання державного тероризму. Інші аспекти тоталітарного режиму включають широке використання таборів для інтернованих, всюдисущу таємну поліцію, практику релігійних переслідувань або расизму, нав'язування теократичного правління або державного атеїзму, звичне застосування смертної кари та показових судів, фальсифікацію виборів (якщо вибори залишаються), можливе володіння зброєю масового знищення, потенціал для фінансованих державою масових вбивств і геноцидів, а також можливість участі у війні або колоніалізмі проти інших країн, за якими часто слідує анексія їхніх територій» [19]. Знов-таки, абрис тоталітаризму окреслений, проте незрозуміло, чому потрібно «впихати» його в авторитаризм, тим більше, що авторитаризм – це політичний режим, а тоталітаризм – це всеосяжний соціально-політичний лад, а це поняття значно ширше за режим. Раду Сінпоес справедливо пише, що авторитарна держава «стурбована лише політичною владою, і доки вона не оскаржується, вона дає суспільству певний ступінь свободи». [...] При цьому авторитаризм «не намагається змінити світ і людську природу» [15, р.70].

Натомість Роберт Конквест описує тоталітарну державу як державу, яка «не визнає жодних обмежень щодо своєї влади в будь-якій сфері суспільного чи приватного життя та поширює цю владу на будь-яку тривалість, що вважає можливою» [16, р. 74]. А Річард Пайпс наголошував, що офіційно проголошена ідеологія «проникає в найглибші шари суспільної структури, а тоталітарний уряд прагне повністю контролювати думки та дії своїх громадян» [18, р. 243].

Так чи інакше, у всіх цих визначеннях акцент робиться на політичний лад, на державу, на ідеологію, на репресивні органи тощо, а ще – на верховного правителя. Тож складається враження, що досить змістити владні органи, змінити правителя, знищити таємну поліцію разом зі службою пропаганди, і тоталітаризм впаде. Чи так усе просто? Видається, що ні. У 1937-38 роках Сталін в ході Великого Терору улаштував грандіозну чистку каральних органів, а у 1939 році розвернув пропаганду на 180 градусів – це захитало советський тоталітаризм? Ні, він ще посилювався. А після смерті Сталіна й усунення Берії цілий рік не існувала служба безпеки, пропаганда була розгублена, а на додачу до 1957 року діяло «колективне керівництво» партії – як,

зник тоталітаризм? Ні. Вдруге «колективне керівництво» в СРСР з'явилося у 1964 році та проіснувало до початку 1970-х – а тоталітаризм, який дещо пом'якшився за хрущовської «відлиги», лише зміцнів. Наприкінці 1980-х советський тоталітаризм начебто зазнав повного краху, проте вже в 1993 році «показав зуби», влаштувавши у Москві «червоно-коричневий» путч з метою відновлення СРСР/«великої Росії». Іншими словами, маємо значно стійкішу за авторитаризм соціально-політичну систему (тобто вислів «Народ и партия едины» – не сама лише пропаганда), яка спирається на свої стабільні символічні ряди. А символ, як зазначав убитий більшовиками російський філософ Павло Флоренський, «є така реальність, яка більша за себе саму». Не випадково Путін почав правління з реанімації сталінського гімну СРСР («у дівоцтві» – пісня про партію більшовиків, 1938 рік) в якості гімну РФ із дещо зміненими словами (автор тексту і двох варіантів гімну СРСР, і гімну РФ – той самий С. Міхалков). Не випадково під час подій 2013-14 року в Україні пам'ятники Леніну прихильники «русского мира» обертали триколорами (білогвардійський і власовський символ!) і захищали з усіх сил, бо це понад усе були символи непорушності імперії, а тому тут вмикався феномен Double Thinking. І нині повсюдно у РФ пам'ятники Леніну є символами міфореальності, яка не може бути раціонально деконструйована та скасована якимось політичним актом – її можна лише зруйнувати разом із Російською/Советською/Російською імперією. Так, як догма божественності імператора Японії й інші тисячолітні японські символи були зруйновані у 1945 році разом із Японською імперією.

Тоталітаризм, який неминуче або одразу, або ж дещо згодом оживляє, використовує і розвиває настанови традиційного етнонаціонального деспотизму, неможливий без потужних засобів комунікацій, які поширюють соціально-історичні та соціально-міфологічні наративи. Зовсім не випадково більшовики та нацисти широко використовували, крім газет, розмовне радіо, а з середини 1930-х у Німеччині – й телебачення. У повоєнному Советському Союзі була запозичена нацистська практика використання телебачення для формування «міфу ХХ століття» й у значному масштабі втілена в життя. Цю тенденцію підхопила та розвинула нинішня РФ, формуючи дещо оновлений неототалітарний «міф ХХІ століття». Майже все, навіть талановиті фільми та концерти, що транслюються російським телебаченням, працюють на це. Як підмітила росіянка Тетяна, яка переїхала в Україну та вийшла заміж за «азовця», це відбувається наразі дуже просто – «вмикається телевизор, його ніхто не дивиться, він просто на фоні працює, і все це відкладається у голові» [8]. Тобто обробка мас російського населення триває десятиліттями, ледь не цілодобово, і на свідомому, і на підсвідомому рівні; це тільки за допомогою телебачення. А є ж й інші численні способи фор-

мування неототалітарної поведінки, в тому числі й тиск традицій і тиск життєвого оточення росіян.

Ще раз зазначу – якщо ми вважаємо, що в Росії авторитарний, навіть жорсткий режим, то справедлива теза про «обдурених пропагандою» росіян. Тобто Путін їх обдурих, залякав і змусив діяти на свою користь. Досить дати якісь серйозні альтернативні джерела інформації – й облуда почне цезати. Проте це не так, ідеться про тоталітаризм. Про тотальне злиття людей із владою, російською спільнотою та міфологемами, які заміщають реальність.

Тоталітарна міфологія – це явище, відчутно інше, ніж міфологія первісної доби, тим більше, міфологія християнства й інших світових релігій. При цьому, якщо ідеологія як така є засобом впливу на людину й остання більш-менш вільна у виборі її типу та його сприйнятті, то міф – це спосіб життя, який не викликає сумнівів, а міфологія – це система координат, яка не може бути піддана запереченню чи критичному розмислу. Тоталітарна чи сучасна неототалітарна соціально-міфологічна система світобачення заміщує собою (у більш м'якому, неостаточному варіанті – доповнює) реальну історію, і не тільки її – а й реальне сьогодні, а відтак – активну формує майбутнє тієї чи іншої нації та соціальної системи. Тоталітарний соціально-історичний міф формувався і формується нині при своїх основах за допомогою трьох основних інгредієнтів: потужна цілеспрямована державна та партійна пропаганда; терор «компетентних органів»; потужний тиск повсякденного буття, традицій і «звичаїв». До цього додається чинник специфічного етнічного ґрунту, історично-ментальної основи, на якій виникає, виростає та розвивається все це. Скажімо, німецький нацизм неможливий був би без звички до «орднунгу» та мілітарної традиції, а італійський фашизм – без доволі патріархального патерналізму. Крім того, діяла сильна інерція об'єднавчих процесів регіонів цих двох країн у єдині держави, яка – вже після такого об'єднання, за інерцією, – підсилила тоталітарну політику й відповідну міфологію. А про російський більшовизм і зв'язок «третього Риму» з «третім Інтернаціоналом» з часів Бердяєва написано чимало як критичного, так й апологетичного. Про зв'язок маоїзму та чинної китайської системи з китайською ж класикою теж є література.

Загалом соціальна міфологія «вживлена» у суспільне тіло завжди, впливаючи на людські вчинки. Те саме стосується й міфології, що обернена в історію, давно та недавно. І в класичній тоталітарній державі, і в неототалітарній насаджувана та підживлювана «згори» міфологія відповідає запиту «знизу», вона пронизує всі сфери життя та підпорядковує їх собі. Російські телевізійні пропагандисти у цьому просторі – щось на кшталт шаманів, жерців, їхні виступи – ритуальне камлання. Якщо ідеологія як така є засобом впливу на людину й остання більш-менш вільна у її виборі та сприйнятті

(принаймні, може, образно кажучи, «заткнути вуха»), то міф – це спосіб життя, а міфологія – це система координат, яка не може бути піддана запереченню або навіть критичному розмислу; за намагання зробити це, навіть у приватному спілкуванні, – жорстока кара, не тільки з боку влади, а й з боку соціуму, остракізм і цькування, до фізичного знищення. Для прикладу: понад 10 років тому тодішній міністр культури РФ, а нині радник Путіна Володимир Медінський заявив, що біографії Зої Космодем'янської та 28 панфіловців, слід шанувати як життя святих. Ті, хто ставить під сумнів їхні подвиги, горітимуть у пеклі, заявив він. «Ставити їхній подвиг під сумнів, щось там шукати під лупою, вважати – 28 чи 38 – це чинити так само, як зробив цей поліцай, який здав її фашистам. Німці 30 срібників заощадили, як відомо, вони нагородили його пляшкою самогону за це. Та горить він у пеклі! Як горітимуть ті, хто ставить під сумнів, копається і намагається спростувати подвиг наших предків» [9]. Хоча насправді «здали» німцям Зою Космодем'янську селяни, чиї оселі вона намагалася підпалити у люті морози на виконання сталінського наказу про «випалену землю». А щодо панфіловців, то витоки міфу про їхній подвиг були досліджені ще у 1947 році, першу публікацію про це зробив журнал «Новий мир» наприкінці 1960-х, з тим були публікації під час перебудови, у 1990-х і на початку 2000-х, загалом мільйони росіян їх прочитали, але міф не похитнувся, навпаки, відтворився. Тобто йдеться не про «зомбування», не про пропаганду, хоч і вони мають місце, а про життя всередині всеосяжного міфу. Тоталітарна чи неототалітарна соціально-міфологічна система світобачення заміщує собою реальну історію і реальне сьогодення, а відтак активно формує майбутнє. Ця міфологія є одним із ефективних інструментів нинішньої війни Росії проти України та дій проти всіх (передусім демократичних) держав як на постсовєтському просторі, так і по всьому світу, де Росія активно залучає до себе всіх, хто в силу різних причин прагне жити в тоталітарно-міфологічному світі, бути його елементом.

Власне, Росія – це інша цивілізація, ніж сучасна євроатлантична; вона є наслідком того, що декілька поколінь росіян у минулому народжувалися та проживали життя за умов тоталітаризму, що російський тоталітаризм глибоко закорінений у століттях імперського буття Третього Риму і що в останні 22 роки відновилося звичне для росіян буття-в-тоталітарній-міфореальності. Ясна річ, воно охоплює не всіх мешканців РФ (громадян у цій державі бути за визначенням не може, як і в Третьому Рейху), але домінує чи не беззастережно, витискаючи за кордон мільйони тих, кому з різних причин (далеко не лише з політичних) жити в ньому некомфортно; при цьому втікачі й переселенці у демократичних країнах нерідко виступають носіями тоталітарних настанов, підтримуючи агресивну політику своєї матірньої держави й особисто Путіна, але, так би мовити, «здаля». Незначна кількість тих,

кого не підібрала під себе тоталітарна міфореальність, намагається більш чи менш відкрито протестувати (у РФ порушено понад 4000 справ «за дискредитацію армії», число мізерне у порівнянні з числом населення), дехто навіть вдається до силового спротиву тоталітаризму (скажімо, партизани в Башкортостані підпалюють релейні шафи та підстанції на залізницях) [11], але такі радикальні акції відбуваються в основному в російських колоніальних володіннях. Певна частина росіян, у свідомості та підсвідомості яких хаотично перемішалися міфологічні настанови з ідеями постмодерну, намагається відгородитися від проблем і здатна тільки на обговорення цін на ковбасу й горілку чи на критику районного начальства. А основна маса так чи інакше повністю занурена в тоталітарну міфореальність, яка є її і зовнішнім, і внутрішнім світом (що, за всієї своєї достатньої умовної валідності, доводять соціологічні дослідження «іноземного агента» Левада-Центру). Відтак неможливі не те що повноцінний діалог, а навіть будь-яка комунікація ані з особисто Путіним, ані з цим «колективним Путіним».

За цієї ситуації трагікомічним, якщо не сказати більше, виглядає виступ одного з найвидатніших філософів сучасності Юргена Габермаса під назвою «Війна й обурення» у газеті *Süddeutsche Zeitung* від 28 квітня 2022 року, виклад якого зі своїми коментарями опублікував Євген Бистрицький [3]. Свій газетний виступ Габермас присвятив необхідності пошуку компромісу з Путіним, під яким розуміється те, що «зберігає обличчя для обох сторін», коли «жодна зі сторін не буде очікувати поразки». Габермас прямо пише, що «з цим Путіним ще треба домовитися про закінчення війни», комунікація з ним потрібні Заходу й Україні, «оскільки вони залишають відкритим взаємне бачення опонента як можливого партнера на переговорах», хоча така настанова «не є синонімом вимоги пожертвувати політично вільним існуванням на вітвар простого виживання». Впадає в очі, що написано це вже після того, як стало широко відомо про масові злочини росіян у Бучі, тобто що ті, кому філософ хоче «зберегти обличчя», роблять для своїх опонентів надзвичайно проблематичним не тільки «політично вільне існування», а й «просто виживання», тобто відверто глухі до елементарної людяності.

На відміну від чи не найвизначнішого філософа сучасності, колишній гравець київського «Динамо» і збірної України Артем Яшкін, який народився в Росії, але вже 24 роки як переїхав до Києва, має значно більш адекватне розуміння російської дійсності та заходів впливу на неї: «Покоління зомбі в них залишиться, а зомбі народять інших зомбі. Це надовго, їм не пощастило. Має бути повна ізоляція, усі розумні люди під час минулих трьох еміграцій, починаючи з 20 сторіччя, із Росії вже виїхали, а залишився сам непотріб. Вони навіть після смерті Путіна, сподіваюся скорої, усе одно виберуть собі такого самого лопуха, вони невеликовні

найближчі кілька поколінь. Або просто розділити Росію: Китаю – Сибір, Японії – Курили, повернути Грузії всі території, Фінляндії – Карелію, тобто все, що було забрано, інакше загроза від них буде завжди. Або різати при корені, або терпіти» [2].

Відтак маємо об'єктивно посталий перед українськими інтелектуалами (і не лише перед ними) виклик. Ідеться про вивчення і витіснення на маргінес соціально-історичної міфології класичного тоталітаризму та його новітніх форм і видозмін, про теоретичну деконструкцію та деструкцію цієї міфології, витвореної всіма тоталітарними режимами минушини та сучасності, а затим розробку практичних заходів щодо реалізації зазначеного вище та нівеляцію російського впливу на українську та «навколоукраїнську» спільноту в самій Україні та за її межами, зрештою, про «дерашизмізацію» Росії і її населення.

В Україні російський «червоний» тоталітаризм і колоніалізм, насажені ззовні, не тільки безжально нищили мільйони людей, а й перетворювали вцілілих на «хохлів» і «малоросів». Імпринтинг комплексів національної байдужості, новітнього москвофільства та меншовартості Кремлю вдався; донині значна частина громадян України – навіть попри війну, навіть попри суб'єктивне бажання дерусифікації – підсвідомо живе у частковому полоні цих комплексів і відповідних соціально-історичних міфів.

Під тоталітарним тиском виникають квазі-національні спільноти (арійська та романська раси, советський народ, «русский мир»), цілком реальні, а водночас чимось ефемерні, розгорнуті на основі певних ідеологічних проєктів і певних традицій, які затим перетворилися на соціально-міфологічні системи. Вони претендують на те, що є інтегрованими «підсумками всієї попередньої історії» – «Ein Volk, ein Reich, ein Führer», «Народ и партия едины», «Путин – Россия» тощо. Сучасна нація зростає та ґрунтується на громадянській спільноті, у свою чергу, розвиває її, тоді як квазінаціональна спільнота існує на рівні вірнопідданства. Власне, росіяни досі не стали нацією: це «соціальна химера», це «привид» із часів раннього Середньовіччя, а тому визначення їх як орди є достатньо коректним, тільки з урахуванням буття в парадигмі суспільно-історичних міфологем як на рівні всього суспільства, так й окремих макро- і мікроспільнот. Проблема тут у тому, що ця «химера» є посутньо агресивною, засадничо глухою до раціональних аргументів, вона концентрує зусилля на ефективному впливі своєї тоталітарної суспільно-історичної міфології не лише на сусідів, а навіть на ті народи та спільноти, що перебувають поза її основним територіальним ареалом. Усе це яскраво вирізнилося у світлі подій останніх місяців та вимагає швидких, обачливих і водночас рішучих дій. А що стосується перспектив Росії, то варто зважити на зроблений якраз 10 років тому прогноз знаного російського письменника Бориса Стругацького: «Мабуть, на нас чекає один із двох (нерівноймовірних!) варіантів. Або в правлячій еліті

візьме гору розуміння того, що єдиний правильний шлях Росії – демократія, вільна економіка, Європа. Тоді – чергова перебудова та вітри змін. Або все піде, як іде, – тоді стагнація, перетворення на країну Третього світу (з ядерними ракетами напереваги), Азіопа, розвал країни та якийсь «сирійський варіант», включаючи введення міжнародних поліцейських сил» [10]. З контексту, в якому міститься цей прогноз, зрозуміло, що найімовірнішим письменник вважав саме другий варіант, і виявився правим, хоча говорилося це ще до «Кримнашу» та «Лугандонії». Питання тільки в тому, хто візьме на себе цю поліцейську місію і скількох мільйонів жертв вартуватиме світу нерозуміння природи російської держави та більш-менш тривале збереження імперської Росії.

1. Авторитаризм. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=42475
2. Артем Яшкін: «Росіяни навіть після смерті Путіна виберуть собі такого самого, як він, вони невеликовні». URL: https://lb.ua/sport/2022/10/21/533116_artem_yashkin_r_osiyani_navit_pislya.html
3. Бистрицький Євген. Звичний Габермас. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bystrytsky/627348bae29c7/>
4. Левада-центр. Конфликт с Украиной: октябрь 2022 года. URL: <https://www.levada.ru/2022/10/27/konflikt-s-ukrainoj-oktyabr-2022-goda/>
5. Левада-центр. Одобрение институтов и рейтинги политиков. URL: <https://www.levada.ru/2022/10/26/odobrenie-institutov-i-rejtingi-politikov/>
6. Левада-центр. Общественное мнение о будущем Херсонской и Запорожской областей Украины. URL: <https://www.levada.ru/2022/09/02/obshhestvennoe-mnenie-o-budushhem-hersonskoj-i-zaporozhskoj-oblastej-ukrainy/>
7. Ленин В.И. К вопросу о национальностях или об «автономизации». Полное собрание сочинений. 5-е изд. М.: Издательство политической литературы, 1970. Т. 45, с. 356–362.
8. «Мама в Росії вважає, що мого чоловіка вбили самі ж українці». Історія вдови азовця і росіянки за паспортом. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/09/27/7369198/>
9. Мединский о 28 панфиловцах: Те, кто ставит под сомнение подвиг наших предков, будут гореть в аду. URL: <https://meduza.io/news/2016/11/26/medinskiy-o-28-panfilovtsah-te-kto-stavit-pod-sommenie-podvig-nashih-predkov-budut-goret-v-adu>
10. Стругацкий Б. OFF-LINE интервью с Борисом Стругацким. Ноябрь 2012. URL: <http://www.rusf.ru/abs/int0170.htm>
11. Хроники распада. URL: <https://graniru.org/Politics/Russia/Regions/m.286379.html>

12. Шинкаренко: Мама вважає, що наша армія воює з нашими нациками. URL: <https://ua.korrespondent.net/sport/other/4461307-shynkarenko-mama-vvazh-aie-scho-nasha-armiia-vouie-z-nashymy-natsykamy>
13. Authoritarianism. URL: <https://www.britannica.com/topic/authoritarianism> Encyclopedia Britannica
14. Ayder Muzhdabaev. Какие ещё «военные Донбасса»? URL: https://www.youtube.com/post/UgkxeL_ewWGc1gtH-AxhtAXiwhowFmdZ8bUm
15. Cinpoes, Radu, Nationalism and Identity in Romania. A History of Extreme Politics from the Birth of the State to EU Accession. London: Tauris Academic Studies, 2010, 256pp. ISBN 978-1848851665.
16. Conquest, Robert Reflections on a Ravaged Century. Published by Norton & Company Limited, W. W., 1999. 317pp. ISBN 0393048187
17. Janan Ganesh The Ukraine war is not about democracy versus autocracy. URL: <https://www.ft.com/content/182adfa1-daae-449a-bdd9-8fe4265c20ed>
18. Pipes, Richard. Russia Under the Bolshevik Regime. New York: Vintage Books, Random House. 1995. 608pp. ISBN 0394502426.
19. Totalitarianism. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Totalitarianism>
20. Why the war in Ukraine is not about Democracy versus Authoritarianism. URL: <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/why-war-ukraine-not-about-democracy-versus-authoritarianism>

References

1. *Avtorytaryzm* [Authoritarianism]. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=42475 (in Ukrainian).
2. Artem Yashkin: «Rosiyany navit' pislya smerti Putina vyberut' sobi takoho samoho, yak vin, vony nevylikovni» ["Even after Putin's death, Russians will choose someone like him, they are incurable"]. URL: https://lb.ua/sport/2022/10/21/533116_artem_yashkin_rosiyani_navit_pislya.html (in Ukrainian).
3. Bystryts'kyi Yevhen. *Zvychnyy Habermas* [Habitual Habermas]. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bystrytsky/627348bae29c7/> (in Ukrainian).
4. *Levada-tsentr Konflikt s Ukrainoy: oktyabr' 2022 hoda* [Levada Center Conflict with Ukraine: October 2022] URL: <https://www.levada.ru/2022/10/27/konflikt-s-ukrainoj-oktyabr-2022-goda/> (in Russian).
5. *Levada-tsentr Odobrenye ynstitutov y reytnyhy polytkov* [Levada Center Approval of Institutes and Ratings of Politicians] URL: <https://www.levada.ru/2022/10/26/odobrenie-institutov-i-rejtingi-politikov/> (in Russian).
6. *Levada-tsentr Obshchestvennoe mnenye o budushchem Khersonskoy y Zaporozhskoy oblastey Ukrainy* [Levada Center Public opinion on the future of the Kherson and Zaporozhye regions of Ukraine]

- URL: <https://www.levada.ru/2022/09/02/obshchestvennoe-mnenie-o-budushhem-hersonskoj-i-zaporozhskoj-oblastej-ukrainy/> (in Russian).
7. Lenyn V.I. (1970). *K voprosu o natsyonal'nostyakh yly ob «avtonomyzatsyy»* [Lenin V.I. To the question about nationalities or about "autonomization"]. *Polnoe sobranie sochinenyy*. 5-e yzd. M.: Yzdatel'stvo polytycheskoy lyteratury, T. 45. Pp. 356–362. (in Russian).
 8. «Mama v Rosiyi vvazhaye, shcho moho cholovika vbyly sami zh ukrayintsi». *Istoriya vdovy azovtsya i rosiyanky za pasportom* ["My mother in Russia believes that my husband was killed by the Ukrainians themselves." The story of an Azov widow and a Russian woman according to a passport]. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/09/27/7369198/> (in Ukrainian).
 9. *Medynskyy o 28 panfilovtsakh: Te, kto stavyt pod somnenye podvyh nashykh predkov, budut horet' v adu* [Medinskiy about 28 Panfilovtsah: Those who question the feat of our ancestors will burn in hell]. URL: <https://meduza.io/news/2016/11/26/medinskiy-o-28-panfilovtsah-te-kto-stavit-pod-sommenie-podvig-nashih-predkov-budut-goret-v-adu> (in Russian).
 10. *Struhatskyy B. OFF-LINE interv'yu s Borysom Struhatskym Noyabr' 2012* [Strugatsky B. OFF-LINE interview with Boris Strugatsky November 2012]. URL: <http://www.rusf.ru/abs/int0170.htm> (in Russian).
 11. *Khronyky raspada* [Chronicles of disintegration]. URL: <https://graniru.org/Politics/Russia/Regions/m.286379.html> (in Russian).
 12. *Shynkarenko: Mama vvazhaye, shcho nasha armiia voyuye z nashymy natsykamy* [Shynkarenko: Mom believes that our army is fighting with our Nazi]. URL: <https://ua.korrespondent.net/sport/other/4461307-shynkarenko-mama-vvazh-aie-scho-nasha-armiia-vouie-z-nashymy-natsykamy> (in Ukrainian).
 13. Authoritarianism. URL: <https://www.britannica.com/topic/authoritarianism> Encyclopedia Britannica
 14. Ayder Muzhdabaev. Какие ещё «военные Донбасса»? [What other "military Donbass" are there?] URL: https://www.youtube.com/post/UgkxeL_ewWGc1gtH-AxhtAXiwhowFmdZ8bUm (in Russian).
 15. Cinpoes, Radu, Nationalism and Identity in Romania. A History of Extreme Politics from the Birth of the State to EU Accession. London: Tauris Academic Studies, 2010, 256pp. ISBN 978-1848851665.
 16. Conquest, Robert Reflections on a Ravaged Century. Published by Norton & Company Limited, W. W., 1999. 317pp. ISBN 0393048187
 17. Janan Ganesh The Ukraine war is not about democracy versus autocracy. URL: <https://www.ft.com/content/182adfa1-daae-449a-bdd9-8fe4265c20ed>

18. Pipes, Richard. *Russia Under the Bolshevik Regime*. New York: Vintage Books, Random House. 1995. 608pp. ISBN 0394502426.
19. Totalitarianism URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Totalitarianism>
20. Why the war in Ukraine is not about Democracy versus Authoritarianism URL: <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/why-war-ukraine-not-about-democracy-versus-authoritarianism>